

Öz

Tasarım alanındaki paradigma kaymaları, 1960'larda bilim felsefesi alanında ortaya çıkan pozitivist sonrası yaklaşımları takip eder. Bu çalışmada, ilkin bilimi, rasyonel bir bilme tarzı olarak gören 'pozitivist (mantıkçı) bilim anlayışı' ile 'işlevselci tasarım anlayışı' arasındaki ilişki kurulacaktır. Ardından, 'anlam'ı tasarımın yeni temeli haline getirmeye çalışan 'insan-merkezli tasarım anlayışı' ile pozitivist sonrası yeni bilim felsefesi yaklaşımları arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Tasarım alanına ilişkin paradigma kaymaları, genellikle işlev odaklı bir tasarım anlayışından başlayan ve anlam odaklı bir başkasında sonlanan bir bağlamda ele alınır. Ne var ki, bu çalışma, tasarımın, 'işlev' ya da 'anlam' temeli üzerinde inşa edilme girişimlerinin aynı epistemolojik varsayım dayandıkları iddiasıyla 'işlev/anlam ikiliği'nin Aktör-Network Teorisi (ANT) aracılığıyla nasıl aşılabileceğini ortaya konmaya çalışacaktır.

Abstract

Paradigm shifts in the field of design follow the post-positivist approaches of philosophy of science that emerged in the 1960's. In the present study, first of all, the (logical) positivist understanding of science that conceives science as a rational way of knowing will be associated with the functionalist understanding of design. Thereafter, the relation between the human-centered design approach that designates the new foundation of design as 'meaning' and the post-positivist approaches of philosophy of science will be covered.

Paradigm shifts in the field of design are generally considered within a context in covers barely function-oriented or meaning-oriented approaches. Nevertheless, this study aims to indicate that the attempt of constructing design on the foundation of either 'function' or 'meaning' is indeed based on the same epistemological assumption. The attempt of overcoming what is called 'function/meaning dichotomy' will be set forth via the Actor-Network Theory, abbreviated as ANT.

Anahtar Kelimeler:

İşlevselcilik, Pozitivism, Post-pozitivism, İşlev-merkezli tasarım, İnsan-merkezli tasarım, Aktör-Network Teorisi (ANT).

Keywords:

Functionalism, positivism, post-positivism, function-centered design, human-centered design, Actor-Network Theory (ANT).

Endüstriyel Tasarımda Paradigma Kaymaları: İşlev/Anlam İkiliğinin Aşılmasına İlişkin Bir Öneri

Sıdıka Benan ÇELİKEL

Akdeniz Üniversitesi, Grafik Tasarımı Bölümü ve Mimarlık Bölümü

Semra AYDINLI

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

1. Bilimde Paradigma Kaymaları

Dünyanın gidişatının 1960'lardan itibaren değişmeye başladığı, yüzyıllardır süregelen modern dönemin kapanışının ardından adına 'post-modern' denilen yeni bir dönemin açıldığı iddiası neredeyse bir basmakalıp haline gelmiştir. Diğer yandan, 'modern' ve 'postmodern' kavramları, kullanım sıklığı ve genişliğine bağlı olarak belirgin bir anlam boşalması yaşamaya başlamış ve sözü geçen zaman diliminde meydana gelen değişimi ifade etmekte yetersiz kalmıştır. Bu durumun aşılma yollarından biri, 'modern' ve 'post-modern' kavramlarının 'pozitivism' ve 'post-pozitivism' kavramları ile ilişkisi çerçevesinde yeniden ele alınması olabilir. Bu ilişki bir kez kurulduğu zaman, Batı düşünmesinde 1960'larla birlikte yaşanmaya başlayan dönüşüm kendini çok daha hakiki bir tarzda açma olanağına kavuşturulmuş olacaktır.

20. yüzyıl bilim felsefesinin epistemolojik açıdan iki farklı yaklaşıma ev sahipliği yaptığı söylenebilir. Bunlardan ilki, dilin felsefi çözümlemesi ile mantık üzerine odaklanan ve yüzyıl başında modern fizik

ve matematikte ortaya çıkan yeni gelişmelerle itibarı sarsılan bilimin güvenilirliğini yeniden tahsis etmeye girişen 'mantıkçı pozitivism'dir. Diğeri ise, bilimsel teorilerin hareketliliği ile bilim kategorilerindeki değişimlere odaklanan ve bu yolla, 17. yüzyıldan beri bilgiye erişimin biricik meşru yolu olarak kabul edilen yerleşik bilim anlayışının çok katmanlı bir eleştirisini gerçekleştirmeyi kendine hedef olarak belirleyen yeni bilim felsefesi yaklaşımlarıdır (Gattei 2008, ix-x; 1-2).

Kant'ın düşünce sisteminin etkisi altındaki 19. yüzyıl Avrupasında kesin bilimsellik iddiasıyla her türlü metafizikten arınmayı öngören, böylelikle gerçekliğin bilgisine erişim hakkını sadece bilimlere atfeden, olgulara dayalı bir bilim anlayışı olarak 'pozitivism' öne çıkar. Modern bilim öncesi bilim anlayışını spekülatif bulduğu gerekçesiyle eleştiren pozitivism, kavramlar ve boş önermeler düzeyinde çalıştığını iddia ettiği Antikçağ ve Ortaçağ bilimlerinden, 'olgular' düzeyinde çalıştığı gerekçesiyle kökensel olarak ayrıldığını iddia eder (Heidegger 1935-6, 271-2).

Gerçekliğin bilgisinin ancak ve ancak gözlemlenmiş olgulara dayanabileceği iddiasında bulunan pozitivism (olguculuk), bilime sarsılmaz bir inançla bağlı bir tür empirizm (deneycilik) olarak tanımlanır. İlerlemeci bir tarih anlayışına yaslanan pozitivism, felsefeyi, şimdiye dek saplanıp kaldığı ‘metafizik bataklığı’ndan kurtarmayı ve onun yerine bilimi geçirmeyi amaçlar. Pozitivizmin bu ilk dönemini, daha sistematik hale getirildiği neo-pozitivist bir ikinci dönem takip eder. Newton fiziği üzerinde temellenen modern bilimin, Einstein’ın izafiyet teorisi ve genel olarak kuantum fiziğiyle sarsıntıya girdiği dönemde bu yeni pozitivism, modern bilime kaybolmaya yüz tutan itibarını yeniden kazandırmaya çalışır. ‘Mantıksal çözümleme’ adı verilen yöntemden dolayı ‘mantıkçı pozitivism’ olarak anılan yeni nesil pozitivism, üyelerinin çoğunlukla Viyana’da ikamet etmelerinden dolayı ‘Viyana Çevresi’ olarak da adlandırılır (Godfrey-Smith 2003, 22; Erdoğan 2011, 33).

Yüzyıllardır insan aklının yetkinleşmesi önünde bir engel olarak duran metafizik tortuların, bilimin alanı dışına atılmasını öngören mantıkçı pozitivism, doğru ile yanlış, bilim olanla olmayanı birbirinden kesin hatlarla ayıracak bir ölçüt geliştirmeye çalışır. Bu amaç çerçevesinde, bilimin ‘olgulara’ dayanan anlamlı cümlelerini, gündelik dilin ‘değerlere’ dayanan her türden anlamsız cümlesinden net bir biçimde ayırt etmeyi kendine görev edinir (Demir 1997, 33). Mantıkçı pozitivism göre, etik ya da estetik her türden değer bildiren yargı, doğrulanabilme ya da yanlışlanabilme olanağı sağlayacak herhangi bir ölçüte sahip olmadığı için çözümlenemez kabul edilir (Ayer 1936, 83-4)². İyiyi ya da kötüyü, güzeli ya da çirkini istemek,

olgularla değil, değerlerle ilişkilidir. Değer, kişisel ve sosyal duyguların dışavurumundan başka bir şey olmadığı, dolayısıyla sadece ‘mistik’ sorunları kapsadığı için ciddi bir düşünsel sorgulamayı gerektirmez (Wittgenstein 1921, 86-8).

Mantıkçı pozitivism mantık, matematik ve dil felsefesindeki gelişmeler sayesinde, yeni bir tür empirist felsefenin oluşturulacağını ve bu gelişmelerin, felsefenin şimdiye dek ilgilendiği tüm sorunları çözüme kavuşturacağını düşünür. Mantıkçı pozitivismin dile ilişkin görüşleri ise, empirist olduğu iddia edilemeyecek bir mantık ve dil felsefecisi olan Wittgenstein’in ‘birinci dönem’ yapıtı Tractatus’un etkisi altındadır (Godfrey-Smith 2003, 22; Galison 1990, 725). Wittgenstein’in ilk dönemindeki dil felsefesine ilişkin görüşü³, mantıkçı pozitivismin, gerçekliği değerlerden bağımsız bir olgular alanı olarak görme eğilimiyle uyum içindedir. Anlamlı bir önermenin ancak dolaysız gözlem verilerine dayanması gerektiği iddiası, metafiziğe ait olanın gözlemlenebilir nitelikte olmaması yüzünden anlamsızdır. Çünkü bir terimin anlamlı olabilmesi için, gerçek dünyada karşılığı olan kelimeler tarafından karşılanması gerekir. Bu bakış açısına göre dış dünya, her türlü öznel algıdan bağımsız nesnel bir işleyişe sahipmiş gibi düşünülür.

20. yüzyıl ortalarından itibaren, bilimi sadece akla (Lat. ratio) ilişkin, rasyonel bir bilme tarzı olarak gören ve bu akıl-dışı (irrasyonel) olduğu düşünülen her türden unsuru ‘metafizik’ olduğu gerekçesiyle bilimin kapsamı dışına iten pozitivist bilim anlayışı sorgulanmaya başlanır. Bilimsel etkinliğin tarihsel ve sosyolojik yönlerini öne çıkarmaya çalışan

¹ Modern bilimi kendinden önce gelen bilim yapma tarzlarından ayıran matematiksel bir karaktere sahip olmasıdır. Modern bilimin mate-matiksiz oluşu, bilimsel bilgiyi gündelik ya da sağduyusal bilgiden farklılaştırarak ‘özel bir bilme türü’ haline getirir. Doğada olup bitenlerin matematiksel bir tarzda tespit edilmesi, gündelik deneyimde ‘fenomen’ olarak görünenlerin ‘olgu’ya çevrilmesi anlamına gelir (Godfrey-Smith 2003, 10-1).

² Ayer’e göre, ‘bu muhteşem gerdanlığı çalmakla yanlış davranınız’ dediğinde, ‘bu gerdanlığı çaldınız’ denilmesinin ötesinde bir şey söylenmiş olunmaz. Çünkü çalma eylemin kötü ya da gerdanlığın güzel oluşu, bu önermenin olgusal içeriğine herhangi bir katkı sağlamaz. Dolayısıyla, ‘gerdanlığı çalmak yanlıştır’ ya da ‘gerdanlık muhteşemdir’ denildiğinde, doğru ya da yanlış olabilecek bir önermesel yapı için, bu önermeler anlamsızdır.

³ Wittgenstein’in ilk döneminde dil, gündelik konuşmanın ardına gizlenmiş mantıksal bir yapıya sahiptir. Dildeki her bir sözcük, dünyadaki bir nesneye karşılık gelir. Dünyadaki olguların, dildeki sözcüklerle temsil edilebilirliğine gönderme yapan bu bakış açısı, dilin görevini ‘dünyayı resmetmek’ olarak belirler. Bu türden temsilci bir dil anlayışında anlam, bir dilin kullanıldığı bağlamdan bağımsız olarak kendinde varolan bir şeydir. Önemli olan, dilin neyi temsil ettiğinin ortaya çıkarılması ve bu sayede anlamın belirgin kılınmasıdır. Böylelikle, sözcüğün anlamı, temsil ettiği nesneye, cümlenin anlamı ise resmettiği gerçekliğe bağlanmış olur. Doğa bilimlerinin önermesel yapısını model alan bu dil görüşü, anlamlılığı, önermenin doğru ya da yanlış olmasına bağlılığı için, olgular alanının dışında kalan her şey rahatlıkla anlamsız ilan edilebilir (Altug 2001, 149-55).

pozitivizm sonrası (*post-positivist*) bilim felsefesi yaklaşımları, bilimsel etkinliği pozitivizmin iddia ettiği gibi salt rasyonel ve mantıksal süreçlerin bir ürünü olarak değil; içerisinde irrasyonel, metafizik, mistik ya da estetik unsurlar barındıran karmaşık ve girift bir işleyiş olarak anlamaya çalışır. Bilimsel etkinliğin soyut, evrensel ve nesnel bilgi arayışı içinde ‘saf bir etkinlik’ olduğu iddiasına eleştiri getiren bu yeni yaklaşım tarzı, bilimsel bilginin ‘bilim-dışı’ olduğu iddia edilen yönlerini gözler önüne sererek, bilimin dünyayı önyargılardan bağımsız bir tarzda resmettiğine ilişkin genel kanıyı sorguya açar (Erdoğan 2009, 10-1).

Bilim tarihi ve sosyolojisinin ön-plana çıkarılmasıyla olanaklı hale gelen bu dönüşüme pek çok düşünür katkı sağlasa da, kırılmayı somutlaştırarak ona belirgin bir hacim kazandıran kişi, Bilimsel Devrimlerin Yapısı (1962) isimli kitabıyla Thomas S. Kuhn’dur. Kısaca Yapı olarak adlandırılan bu kitabın yarattığı etki o denli büyüktür ki, kapsamı bilim felsefesinin sınırlarını aşarak politikadan ekonomiye, edebiyattan mimarlığa ve tasarıma kadar pek çok ‘disiplin-dışı’ alana kademe kademe yayılır. İlk olarak mantıkçı pozitivist çevrenin Amerika’daki yayın organlarından biri olan Uluslararası Birleştirilmiş Bilim Ansiklopedisi’nde yayınlanan bu metin, adeta bir ‘Truva atı’ etkisi yaratarak, pozitivist bilim anlayışının temellerini içeriden yıkar (Gattei 2008, ix-x; Godfrey-Smith 2003, 75).

‘Viyana Çevresi’ olarak da bilenen mantıkçı pozitivistlerin birbirlerine sıkı sıkıya kenetlenmiş, homojen birlikteliğinden farklı olarak pozitivizm sonrası düşünürler, görece daha dağınık bir tarzda örgütlenmiştir. Yine de, başta Kuhn olmak üzere, Feysabend, Lakatos,

Hanson, Toulmin ve Polonyi gibi yeni yaklaşımın öncülerinin çalışmalarını derinden etkileyen iki ana kaynak sözkonusudur. Bu kaynaklardan ilki, pozitivizmin doğrulanabilirlik ilkesini, yanlışlanabilirlik ilkesiyle tersyüz eden, fakat daha önemlisi, bilimsel yöntemin tümevarımcı değil, tümdengelimci olduğunu göstererek teorinin gözlem verilerini daha en başından belirlediğini iddia eden Karl Popper’dır (Gattei 2008, 18-9).

Popper, yüzyıllar boyunca genel kabul görmüş, doğruluğundan bilim çevrelerinin en ufak bir şüphe dahi etmediği bilimsel kuramların bile günü geldiğinde yanlışlanarak çürütülmeye mahkum olduklarını, dahası bilime bilimsellik vasfını kazandıran unsurun bilimin yanlışla-nabilme riskini bizzat kendi bünyesinde taşıması olduğunu söyler. Gerek bilimin doğruların birikimi yoluyla ilerlediği fikrini sekteye uğratması gerekse teoriden bağımsız gözlem olamayacağı iddiası, bilim çalışmaları alanında bir dönüm noktası olarak yorumlanır. Popper’a göre, herhangi bir gözlem verisinin anlamlı hale gelmesi, ancak onu önceleyen ‘teorik bir çerçeve’ dolayımında olanaklıdır. Popper’ın bu iddiası, bilimsel etkinliğin yepyeni bir tarzda yorumlanmasına öncülük eder (Erdoğan 2011, 309-12; Demir 1997, 46).

Post-positivist bilim felsefecilerini etkileyen bir başka kaynak ise, görünüşün şekilsiz doğasına yaptığı vurguyla, ikinci dönem Wittgenstein’dır⁴. Wittgenstein (1953, 204-5), Felsefi Soruşturmalar’da dikkatimizi yönlendirdiğimiz yere göre ördek ya da tavşan olarak görünen ‘ördek-tavşan’ çizimini kullanır. Öncelikle bir göz, ardındansa ya gagasından hareketle ördeği ya da kulaklarından

⁴ Nasıl ki, Wittgenstein’in ilk dönem metni *Tractatus* (1921), Viyana Çevresi’nin pozitivist yaklaşımları için bir rehber olma niteliği taşıdıysa, ölümünden sonra yayınlanan ikinci dönem metni *Felsefi Soruşturmalar* (1953) da, yeni bilim felsefecileri için bir başucu kitabı haline gelir.

hareketle tavşanı gördüğümüz bu çizim, Wittgenstein tarafından 'geştalt kayması' (İng. *Gestalt shift*) olarak adlandırılan bir kavram çerçevesinde ele alınır. Almanca 'gestalt' sözcüğü, 'biçim' ya da 'görünüş' anlamına gelir. Dolayısıyla 'geştalt kayması', tıpkı ördek-tavşan çiziminde olduğu gibi, bir görünüşten bir başka

anamlara sahip olabilmeleri gibi, bilimsel kavramların da bilimdeki devrimlere bağlı olarak farklı anlamlar kazandıklarını ifade eder. Gerçekliği algılama tarzımızı dönüşüme uğratan bu durumu 'paradigma kayması' (İng. *paradigm shift*) olarak adlandıran Kuhn, yapılan deney ve gözlemlerin yeni paradigmayı olumlayan

Resim: 1
Fotoğrafçı Jeff Wall tarafından görüntülenen çizer Adrian Walker (Latour 2008, 29).

Resim: 1

görünüşe doğru gerçekleşen bir algı kaymasını ifade eder. Zira, bakılan şey aynı kalmakta, ne var ki gördüğümüz şey bakış açımıza göre değişim göstermektedir.

Kuhn, Popper'ın gözlem verilerinin ancak kendilerini önceleyen teorik bir çerçeve dolayımında anlamlı hale geldikleri iddiası ile Wittgenstein'in dil oyunları ve geştalt kaymaları üzerine yazdıklarından aldığı ilhamla, aynı bilim dilini konuşan bir bilim adamları topluluğunun, dünyayı, adına 'paradigma' denen belli bir 'kavramsal çerçeve' içinden gördüklerini söyler. Dahası Kuhn, dildeki sözcüklerin bir parça-bütün ilişkisi içinde farklı

bir bilim adamları topluluğuna eski paradigmayı olumlayanlardan farklı bir biçimde görüneceğini iddia eder (Gattei 2008, 18-9; Erdoğan 2009, 11-7; Demir 1997, 79-80).

Teorinin bilimsel etkinlik üzerinde belirleyici olduğu iddiası, bilim tarihi ve felsefesi alanında oldukça ilginç bir yankı bulur. Akademik ilgisini herhangi bir disiplinin sınırları içine hapsedmediği ve bu nedenle kimi akademik çevreler tarafından 'garip' ve 'ciddiyetsiz' bulunan Fransız antropolog, sosyolog, bilim ve teknoloji felsefecisi Bruno Latour, 1960'larla birlikte meydana gelen dönüşümü daha bütüncül bir tarzda

yorumlayarak, Endüstriyel Tasarım dahil pek çok disiplini etkileme gücüne sahip yeni bir öneri sunar.

Latour (2008, [2005a]), her türden bilimsel etkinliğin, bu etkinliğin uzantısı konumundaki belli bir kavramsal çerçeve tarafından belirlendiğini gözler önüne serebilmek için laboratuvar ortamında çekilmiş ve sanatçısının ‘belgesel fotoğrafı’ olduğunu iddia ettiği bir fotoğraf karesinin kısa bir okumasını yapar (Resim 1).

Latour’un (2008, [2005a], 29) ele aldığı fotoğrafta, bir zamanlar bir parçası olduğu canlı bedenden kesilerek ayrılmış, bozulmaması için dikkatle mumyalanmış ve kırmızısı rengi daha belirgin bir şekilde ortaya çıkabilsin diye ameliyat yeşili bir bez parçasının üzerine yerleştirilmiş bir kol ile tüm dikkatini bu kola vermiş bir çizer, kucağında duran çizim kağıdına eğilmiş halde görülmektedir. Çizerin yeşil bez parçası üzerindeki mumyalanmış kolu, örtüyle neredeyse eş büyüklükteki çizim kağıdına aktarma çabası, fotoğraf sanatçısının çizim sürecinin bir kesitini film tabakası üzerine aktarma çabasıyla bir anlamda tekrarlanmış olur.

Jeff Wall’a göre, laboratuvar yaşamını konu alan bu fotoğraf karesi, en basit haliyle, çizim yapmakta olan bir sanatçıyı görüntülemektedir. Wall, laboratuvar gezintisi esnasında karşısına çıkan bu sahnenin çekim öncesinde planlanmadığını, dolayısıyla da gerçekliğin ‘olduğu gibi’ film tabakası üzerine aktarıldığını belirtir. Ne var ki, Latour (2008, [2005a], 30-2) fotoğraf sanatçısı Wall’un bu iddiasına katılmaz⁵. Bu karenin gerçekliği, Wall’un iddia ettiği gibi bağımsız bir olgu olarak ‘kayıt mı?’

ettiği yoksa olguya yönelme tarzıyla onu bizzat ‘icat mı?’ ettiği sorusunu dolaşıma sokar. Fotoğrafa tekrar tekrar bakmamız konusunda ısrar eden Latour şöyle sorar: “Dünyanın neresinde kesik bir kol parçasına birkaç karış mesafede-bu kola dokunmadan, bu kol karşısında haykırmadan ya da kusmadan- böyle sakince, düşüncelere dalarak uzun süre oturulabilir?” Latour’a göre, bu türden bir yaklaşım, sağduyuya ters bir mesafeliliği gerektirdiği, daha da önemlisi, duyumsamayı daha en baştan a priori olarak belirlediği için estetikdir.

Estetik deneyim, sıradan kaygı, korku, telaş, acı vb. ilgilerden bağımsız olarak duyumsandığı için (Young 2001, 10), gündelik yaşamın akışı içinde yüz yüze gelinmesi halinde kişiyi dehşete düşürecek bu sıradışı sahne, estetik deneyimin özünü meydana getiren rafine edilmiş entelektüel mesafe sayesinde metanetle karşılaşılır. İşte bu nedenle Latour (2008, [2005a], 32), “olgularla karşı karşıya gelmekten daha yapay, daha özenle sahneye konulmuş, daha tarihsel olarak kodlanmış bir karşılaşma olmadığını” iddia eder. Gerçekliğin, pozitivistlerin iddia ettikleri gibi, ‘olduğu gibi’ temsil edilemeyeceğine gönderme yapan bu örnek, Latour’a ‘olgular’ ve ‘değerler’ arasında olduğu varsayılan sözde ayrımı tartışma olanağı sağlar.

2. Tasarımda Paradigma Kaymaları

Latour (2008, [2005a], 10-1), ‘gerçeklik dünyası’ ile bu dünyayı anlamlandırma olanağına sahip ‘zihinsel dünyayı’ birbirlerinden yalıtarak ayıran tasarımı, matematikçi ve felsefeci Alfred North Whitehead tarafından ‘doğanın çatallanması’ ya da ‘doğanın iki kola ayrılması’ (İng. *bifurcation of nature*) olarak adlandırılan bir kavram üzerinden ele alır.

⁵ Kuhn’a göre bilim, ‘olağan’ ve ‘deyrimci’ olmak üzere iki farklı tarzda yapılır. Olağan bilim, çözüm için gerekli tüm kural ve kaideler, bilim adamlarının halihazırda önlerinde oldukları için bulmaca çözmeye benzer. Bu türden bir bilim yapma tarzında, birer bulmaca-çözücü olarak iş gören bilim adamlarına düşen görev, oyunun kural ve kaidelerini değiştirmeden, bulmacanın eksik kalan parçalarını yerlerine oturtmak ve adeta bir gözlük ya da bir filtre işlevi gören paradigmanın içinden bakarak, gördükleri dünya ile sahip oldukları paradigmayı birbirleriyle tutarlı hale getirmektir (Kuhn 1962/70, 95-7). Ne var ki, bilimsel etkinlik zaman zaman kriz dönemle-rine girer: Daha önceden es geçilen kimi çözümsüzlükler, aykırılıklar ve tutarsızlıklar göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşır. Mevcut paradigma gücünü kaybettiğe, bilim adamlarının paradigmaya olan bağlılıkları zayıflamaya, eleştirel sesler ise yükselmeye başlar. Kopernik ile birlikte, Batlamyusçu evren modelinin, Galileo ile birlikte Aristotelesçi hareket yasalarının başına gelen böylesi paradigma değişimi süreçleridir (Kuhn 1962/70, 127-9).

Whitehead'e (1919, 15) göre doğanın çatalanması, 17. yüzyılda optik ve akustik alanlarında ortaya çıkan bilimsel teorilere, özellikle de Newton'un ışık ve renk teorisine dayanır. Newton ile birlikte rengin duyumsanması, Antikçağ'dan farklı olarak, şeylerin kendilerine değil, bizzat ışığa ait bir olanağa gönderme yapar. Whitehead'e göre, ışık ve rengin birbirleriyle olan ilişkisine dair yepyeni bir öneri getiren Newton, sadece fizik alanında değil felsefe alanında da kökensel bir dönüşüm gerçekleştirir. Işığın yeni paradigmasına bağlı olarak ortaya çıkan kriz, klasik empirist Locke tarafından, 'birincil nitelikler' ve 'ikincil nitelikler' arasında yapılan bir ayırım yoluyla aşılmaya çalışılır. Locke'a (1690, 117) göre, uzamda yer kaplama ya da devinim gibi 'birincil nitelikler', herhangi bir şey ne durumda bulunursa bulunsun duyumsayacağımız, bir şeyi o şey yapan niteliklerdir. Bu nitelikleri gerçek ya da temel nitelikler olarak gören Locke'a göre, bunlardan farklı olarak şeylerin kendilerinde bulunmayan ancak 'birincil nitelikler'in duyu organları üzerinde yarattığı etkinin bir uzantısı olarak zihinde meydana gelen 'ikincil nitelikler' söz konusudur. Renk, ses, koku gibi bu 'ikincil nitelikler', şeylere ait olmamalarına rağmen aitmiş gibi duyumsanır. Birincil niteliklerin zihinden bağımsız bir şekilde kendinde-mevcudiyetine karşın, ikincil niteliklerin ancak zihnin dolayımında mevcudiyet kazandıkları iddiası, modern çağın bilimsel dünya tasarımının en karakteristik özelliklerinden biridir.

Bu tasarıya göre şeyler, gerçekte kendile-rine ait olmayan duyulur nitelikleri aracılığıyla algılanır. Gülün kokusunu, bülbülün sesini ya da güneş ışığını 'zihnin birer ürünü' olarak gören

bu düşünme tarzına göre, doğa kendinde donuk ve duygusuz bir kokusuzluk, sessizlik ve renksizliktir. Bilim, sıradan insanların dünyasına ait birer fantasmadan ibaret olan kokular, sesler ya da renklerle değil; bu donuk ve duygusuz maddilik ile uğraşır. Doğanın kendinde anlamsız olduğuna gönderme yapan bu tasarıya göre, doğaya dışarıdan anlam atayarak onu anlamlı kılan etken, insan zihninden başka bir şey değildir. Gülün kokusu, bülbülün sesi ya da güneş ışığı gerçekte atmosferde yayılan kokusuz, sessiz ve renksiz dalgalardan ibarettir. Gerçek dünya, kavrama gücü duyulur olanla sınırlandırılmış sıradan konuşma dili aracılığıyla kavranamaz. Bu dünyanın kavranılabilmesi için sıradan konuşma dilinin göz ardı edildiği bilimin dili gerekir. Çünkü bilimin ilgi alanına giren gerçek dünyada, sadece 'birincil nitelikler' söz konusudur. Oysa sıradan konuşma dili, hiçbir gerçekliğe sahip olmayan 'ikincil nitelikler'le, yani zihnin yanılgılarıyla ilgilidir (Latour 2008, [2005a], 10-1).

Latour (2008, [2005a], 14-5), empirizmin 'birincil nitelikler' ve 'ikincil nitelikler' ayırımının, kendi verdiği adla, bir 'dünya' (İng. world) ve 'söz' (İng. world) ayırımı olduğunu söyler. Bilimsel etkinliğin konusu olan 'dünya' ile bu dünyayı anlamlandırmak suretiyle ona kokusunu, sesini ve rengini veren 'söz'ün birbirlerinden kopartılmasına ve gerçekliğin, bu yolla, bir yanda 'bilimsel' diğer yanda ise 'sağduyusal' olarak kavranabilen iki alana bölünerek anlaşılmasına, selefi Whitehead gibi karşı çıkar.

Latour tarafından aşılmaya çalışılan dünya/söz ayırımı, doğrudan doğruya yukarıda sözünü ettiğimiz, olgu/değer ayırımına gönderme yapar. Doğa/kültür

6 Wall, Latour'a şöyle yazıyor: "Vermiş olduğunuz derste, çektiğim fotoğrafa ilişkin olarak, ilkin kafamda bir fikir ya da bir konu olduğu, ardından da fotoğrafı çekerek bu fikri sahnelediğime dair bir izlenimine kapılmışsınız gibi geldi. Ama olan bu değil. Burada söz konusu olan çizim yapan birini görünür hale getirmek... Walker'i bir başka şeyi de çizerken de görüntüleyebildim. Sizden farklı olarak Walker burada bana pek de bilim yapıyor gibi görünmüyor, sadece geleneksel tarzda bir figür çiziyor... O yüzden, Walker'in dalıp gitmiş (self-absorbed), bilim adamı gibi davranan bir sanatçı olduğu iddiasının tam manasıyla doğrusu yansıttığını düşünmüyorum. Daha çok sanatçıların çok uzun zamandan beri yaptıkları bir şeyi bir sanatçı olarak yapmaya devam ediyor. Bir kadavrayı çiziyor olması o kadar önemli değil, fotoğraf onu çizim yaparken ele alıyor. Bir vazo dolusu çiçeği de çiziyor olabilir..." (Latour 2008, 2005a, 31) [Vurgular yazara aittir].

(sosyal), maddesel/zihinsel ya da nesnel/öznel ayrımları üzerinden de yorumlayabileceğimiz bu türden ayrıştırılmalar, bu ikiliklerin (*İng. dichotomy*) solunda yer alan kavramları ‘keşif’ ile ilişkilendirirken; kişiden kişiye, toplumdan topluma ya da çağdan çağa değiştiğini varsaydığı sağdaki kavramları ‘icat’ ile ilişkilendirir.

Doğa bilimlerinin kapsamına giren ‘olgular alanını’, sosyal bilimlerin zihnin dolayımına, dil’e ve anlam’a gönderme yapan ‘değerler alanı’ndan yalıtarak ayıran modern çağın ‘çatallanmış’ tasarısı, Endüstriyel Tasarım alanında da etkin bir şekilde iş başındadır. Latour, 2008 yılında Cornwall’da düzenlenen Tasarım Tarih Toplum buluşmasında, yıllardır Bilim ve Teknoloji Çalışmaları (*S&T*) çerçevesinde ele aldığı olgu/değer ayrımı sorunsalını, tasarım alanında meydana gelen kavramsal dönüşümden hareketle ele almaya çalışır.

Fransızca’ya İngilizce’den geçen ‘design’ (*tasarım*) sözcüğünün, ilk kullanıldığı haliyle ‘yeniden-görünüm-kazandırmak’ anlamına geldiğini ifade eden Latour (2008, 1-2), bu sözcükle kastedilenin, aksi takdirde fazlasıyla ham, hantal ya da yalın kalacak herhangi bir endüstriyel ürüne, günün beğeni anlayışına uygun güzel bir görünüm kazandırmak olduğunu ifade eder. Bu bakış açısı, tasarım etkinliğini ‘asıl iş’ olduğu düşünülen mühendisliğin meydana getirdiği ürünlerin ‘çıplak işlevini’ örtterek onlara ‘göz alıcı bir giysi’ geçirmekten sorumlu bir ‘ilave iş’ olarak tanımlar.

Tasarım etkinliğini, mühendisliğin uğraş alanı içinde olduğu düşünülen teknolojinin “insan kullanımı için uygun hale getirilmesi, ehlileştirilmesi ya da insanileştirilmesi” (*Katz 1997, 453*) çabası

çerçevesinde tanımlayan bu kavrayış tarzı, ‘gerçeğe ilişkin, donuk ve duygusuz mühendislik dünyası’ ile ‘anlama ilişkin, canlı ama boş tasarım dünyası’ arasında bir ayrım varsayar. Mühendisin yaptığı iş, ‘rasyonel olan’ın alanına aitmiş gibi düşünülürken; tasarımcının yaptığı iş, ‘irrasyonel olan’ın alanına aitmiş gibi düşünülür. Bir uca ‘iç aksam ve işlevi’ (*maddi boyut*), diğer uca ‘dış kabuk ve biçimi’ (*sembolik ya da estetik boyut*) yerleştiren bu türden bir tasarım paradigması, Latour’un (2008, [2005a], 12) Whitehead’ten hareketle dile getirdiği, ‘olgulara ilişkin, gerçek ama anlamsız dünya’ ile ‘değerlere ilişkin, anlamlı ama gerçek dışı söz’ arasında meydana gelen daha köklü bir ayrımın uzantısıdır.

Olgu/değer ayrımını üzerinden ifade etmeye çalıştığımız bu işleyiş tarzı, ‘iç aksam’ ve ‘dış kabuğu’ birbirlerine olabildiğince yaklaştırmaya çalışan ‘işlevselcilik’ hareketinde de aynen korunur. İç aksamın birincil statüsüne yapılan aşırı vurguyla karakterize edebileceğimiz işlevselcilik (*İng. functionalism*), dış kabuğun iç aksamın buyruğu altına alınması yoluyla tasarım etkinliğinin ve bu etkinliğin ürünlerinin rasyonelleştirilmesi talebine dayanır.

Bilindiği gibi, işlevselcilik düşüncesinin özü, ilk kez 19. yüzyıl sonunda Amerikalı mimar Louis Sullivan tarafından dile getirilen ve o günden bu yana geçen bir yüzyılı aşkın süre boyunca adeta bir tekerlemeye dönüşen “biçim işlevi izler” tümcesinde açığa çıkar. “Biçim, doğası gereği, işlevi izlemektedir” türünden bir çağrışımla, adeta doğal bir sürecin basit bir ifadesi gibi duran bu söz, aslen rasyonel bir buyruktur: Biçim işlevi izlemek zorundadır, çünkü işlev, endüstriyel üretimin meşru sınırını çizen mutlak ölçüt

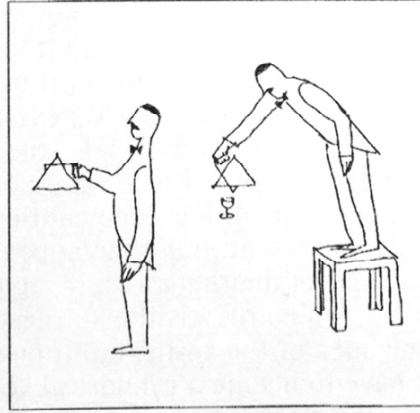
olarak biçimi daha en baştan belirlemektedir (Michl 1995).

Sullivan (1896), 'biçim işlevi izler' di-yerek, ileride 'gökdelen' adı verilecek olan uzun ofis binalarının biçiminin, binanın hizmet edeceği işlevin göz önünde bulundurularak tasarlanması gerektiği iddia eder. Yaşamın her alanına nüfuz etmiş, "evrensel bir yasanın doğal sonucu" olduğunu söylenen bu buyruk, doğadaki her şeyin 'biçim' adı verilen dışsal bir görüntüye sahip olduğu ve bu dışsal görüntünün ancak içsel bir yapının yansıması olabileceği savına dayanır⁶.

Amerikan teknolojisi ve mimarlığına, özellikle de Sullivan'ın mimari anlayışına özel bir hayranlık duyan Adolf Loos, "biçim işlevi izler" tümcesinin Sullivan tarafından ilk defa kullandığı yıl, bir süredir kaldığı Amerika'dan, ülkesi Avusturya'ya geri döner. Yeni Dünya'nın görece liberal ortamında biçimin işlevi izlemesi gerektiğini dile getiren buyruk, geleneğin ağırlığının yaşamın her alanında hissedildiği Eski Dünya'da yerini, Loos'un süsü cinayetle özdeşleştiren daha katı buyruğuna bırakır. Uygarlığın gelişimini ve kültürün evrimini, dekoratif unsurların mimari yapılardan, kullanım ürünlerinden ve görsel sanatlardan tasfiyesini talep eden rasyonel ilkeye bağlayan Loos'a (1908, 229) göre, süslenmiş ürün süslenmemiş ürüne kıyasla üretim için geçen süreyi ve fiyatı arttıracığı için hem emek ve hem de malzeme israfıdır.

Endüstriyel olarak üretilen insan yapımı şeylerin sahip oldukları sembolik öğelerden kurtarılması süreci, 20. yüzyılda da devam eder. Tasarım ürünlerinin değerler alanından çıkarılarak olgular alanına taşınması anlamına gelen bu süreç, olgu/değer ayrımının savunucusu mantıkçı

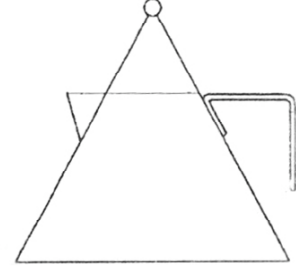
aldo rossi,
kettle, 1984.

Resim: 2

pozitivist Viyana Çevresi ile işlevselcilik hareketinin büyük okulu Bauhaus'un yakınlığı bağlamında ele alınabilir.

Yaşamın rasyonel ilkeler çerçevesinde yeni baştan örgütlenmesi gerektiğini iddia eden mantıkçı pozitivistler, zirvede olduğu 1920'ler ve 1930'lar boyunca, çizgilerine yakın gördükleri ilerlemeci kültürel güçlerle işbirliğine girişmeyi kendilerine amaç edinir. Viyana Çevresi'nin ilkeleriyle en çok örtüştüğünü düşündüğü kültürel güç, modern mimarlık, tasarım ve sanat anlayışının öncüsü Bauhaus'tur (Ibarra&Mormann 2005, 1138). Her iki hareket, ortak hedefleri çerçevesinde değerlendirildiğinde, gerek Viyana Çevresi'nin gerekse Bauhaus'un, kendi çalışma alanlarını her türden dekoratif, tarihsel, ulusal, mistik ve metafizik unsurdan arındırmayı öngören, son derece modernist bir tasarımın peşinde oldukları söylenebilir. Modern bilimi ve endüstriyel makine teknolojisini, üstünde yükselecekleri temel dayanak noktası olarak belirleyen bu iki hareket, 'modern yaşam biçimi' olarak adlandırdıkları ortak bir vizyon çerçevesinde yaşamın rasyonel bir tarzda örgütlenmesini talep eder (Galison 1990, 710-1). Özellikle son dönemlerinde, tasarımı teknolojik bir

Resim: 2

Aldo Rossi, 'Koni' Su Isıtıcı, 1984.
(Aircher 1994, 116) ⁷

7 "Uçuşundan inişe geçen bir kartal ya da açmış bir elma ağacı çiçeği, yükünü taşıyan bir yük beygiri veya neşeli bir kuğu, dallanıp budaklanan bir meşe, kavisle sakince akan derenin dibi, sürüklenip giden bulutlar, hatta kendini bir uçtan bir uca kovalayan güneş de olsa biçim her zaman işlevi izler ve bu bir yasadır. İşlevin değişmediği yerde biçim de değişmez. Sağlam kayalar, kasvetli tepeler yıllarca aynı şekilde kendilerini muhafaza ederken; yıldırımlar yaşar, bir şekle bürünür ve parıldayarak ölür. Yaşamın kendi içinde tanınabilir olduğu ve biçimin işlevi izlediği kuralı canlı ve cansız, maddesel ve metafizik, insani ve insanüstü, beynin, kalbin, ruhun doğru manifestolarının tamamı için var olan yaygın bir kuraldır. Bu yasadır." (Sullivan 1896, 408).

8 Rossi'nin su ısıtıcısını (1984), "su ısıtıcılarının Platoncu ideası" olduğu söyleyen Ulm Tasarım Okulu eğitimcilerinden Aicher (1994, 115-7), bu su ısıtıcısının ihtiva ettiği suyun tamamen boşaltılabilmesi için, bilek açısının yeterli olmayacağını, bu nedenle dirseğin de devreye girmesi gerektiğini belirterek biçimselliği işlevselliğin önüne geçiren bu tasarım anlayışını şiddetle eleştirir.

süreç olarak tanımlayan Bauhaus, ilk döneminde öne çıkan estetik yaklaşımları, ürünlerin ya da binaların pratik işlevleriyle çelişki oluşturdukları gerekçesiyle terk eder (Shiner 2001, 391).

Kimi karakteristik farklılıklara rağmen, Bauhaus'un bir devamı olan Ulm Tasarım Okulu, tasarım etkinliğinin 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşamaya başladığı derin krizi, tasarım etkinliğinin temellerinin bilim ve teknoloji yerine, moda ve estetikte aramasına bağlar. Rasyonel bir şekilde kavranamayan dünyanın, kendini ne yazık ki sembolik olanda açtığını iddia eden bu tasarım yaklaşımı, endüstriyel ürünlerin, işlevlerini dışlayan ya da geri plana iten unsurlardan arındırılması gerektiğini iddia eder. Özü gereği faydalı olması gereken endüstriyel ürünlerin, estetik görünüm uğruna kullanışsız hale getirilmelerini sakıncalı bulan bu yaklaşım tarzı, bilim ve teknolojinin 'olgu'larına kıyasla geri planda kalması gereken 'değer'lerin yeniden yükselişe geçmesinden dolayı rahatsızlık duyar (Aicher 1994, 18-23; 28-9; 117) (Resim 2).

1960'lar, sadece pozitivist paradigmanın değil, onunla benzer ilkelere sahip olduğunu ifade ettiğimiz işlevselci paradigmanın da sorgulanmaya başladığı bir döneme işaret eder. 1980'lerle birlikte ise, oluşum evresindeki eski paradigma karşıtı öneriler, yeni nesil destekçilerin ve uygun kültürel ve teknolojik atmosferin de katkılarıyla gözle görülür bir somutluk kazanır (Archer 2005, xiii-iv). Krippendorff'un (The Semantic Turn, 2006) kitabına verdiği başlığın yarattığı çağrışımla 'anlama dönüş' olarak adlandırabileceğimiz bu öneriler, tasarım etkinliğinin üzerine inşa edilmesi

gereken yeni temelin 'anlam' olması gerektiği konusunda uzlaşır.

Herhangi bir endüstriyel ürünün yerine getirmesi beklenen işlevden ve bu işlevin ürünün biçimiyle olan ilişkisinden çok, kullanıcının ürünü nasıl anlamlandırdığına odaklanmayı amaç edinen yeni tasarım paradigması, kendini 'teknoloji-merkezli' olmaktan çok 'insan-merkezli' olarak tanımlar. Bizzat tasarım kavrayışının kendisini 'yeniden-tasarlayan' bu yeni paradigma, Ürün Anlambilimi'nden Maddi Kültür Çalışmaları'na, Tasarım Çalışmaları'ndan Tasarım Tarihi'ne kadar sayısız alt-disiplinin gelişip serpilmesine olanak tanır. 'Olgu' karşısında 'değer'i, 'doğal olan' karşısında 'kültürel ve sosyal olanı' ve 'maddi olan'⁸ karşısında 'zihinsel olanı' vurgulamak suretiyle eski paradigmayı ters-yüz etmeye çalışan bu yeni tasarım kavrayışı, Latour'un deyişiyle, 'anamlı ama gerçek dışı söz'ün 'anlamsız ama gerçek dünya' karşısında kaybettiği itibarı ona yeniden kazandıracak bir girişimde bulunur.

İnsanı, varolan her şeyin ölçüsü ve merkezi olarak belirleyen yeni paradigma, tıpkı Newton'un rengin olanaklılık koşulunu doğrudan doğruya kendisi renksiz olan ışığa dayandıran renk teorisine, rengin ancak insan gözünde oluştuğunu ve göz dışında varolamayacağını iddia eden Goethe gibi, özneliliğin nesnel dünyanın katı gerçekliği karşısında güvenilmez olduğu gerekçesiyle geri plana itilmesine karşı çıkar (Krippendorff 2006, 40-1).

'Sosyal inşaacı' (İng. social constructivist) olarak tarif edebileceğimiz bu bakış açısı, tıpkı Whitehead gibi, dünyanın 'anlamsız gerçeklik' üzerinde temellendirilmeye çalışılmasına karşı çıksa da, 'anlam'a

yaptığı aşırı vurguyla, Whitehead'in ve Whitehead'ten hareketle Latour'un eleştiri-rilerinin ana hedefi olan doğayı çatallandıran tasarımın içinde kalır. Bu nedenle, dış dünya karşısından zihne verdiği önemle eski paradigmayı aştığını iddia eden insan-merkezci yeni paradigmanın ne denli 'yeni' olduğu tartışmaya açıktır. Kabaca biri gerçeklik ve olgular, diğeri ise değerler ve anlam üzerinde inşaa edilmeye çalışılan bu iki bakış açısı, bir ağacın gövdesinden çatallanarak ayrılan iki dal gibi, özlerinde birbirleriyle aynı olarak kalır. Çünkü "herhangi bir karşı hareket", Heidegger'in (1943, 162) bir zamanlar söylediği gibi, "karşı olduğu şeyin mantığı tarafından tuzağa düşürülmüş olarak kalır."

Latour, 1979 yılında Woolgar ile birlikte kaleme aldığı ilk çalışması Laboratuvar Yaşamı'nda, Kuhn sonrası post-pozitivist dönemin ruhuna uygun bir tarzda hareket ederek bilimin çalışma pratiği üzerine etnografik bir araştırma yapmaya girer. Bilim adamlarını laboratuvarda iş başındayken gözlemlemek suretiyle bilimsel olguların sosyal olarak nasıl inşaa edildiklerini göstermeyi kendine amaç edinen Latour, 'bilimsel gerçekçiler' olarak adlandırdığı eski paradigma taraftarlarının bilimin 'saf bilim' olduğu iddiasını 'sosyal' olanı devreye sokarak yıkmak ister. Ne var ki, Latour laboratuvar ortamında yaptığı gözlemlerin sonucunda, göstermeyi umduğundan başka bir sonuca ulaşır. Bilimin yeni paradigma taraftarlarının iddia ettikleri gibi salt 'sosyal bir etkinlik' olarak değerlendirilemeyeceğine kanaat getiren Latour, sosyal olanın yegane açıklayıcı güç olduğu iddiasını reddeder. Laboratuvar Yaşamı'nın 1986 tarihli ikinci basımında, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan 'sosyal inşaacı' bakış açısını terk ettiğini ilan eden

Latour, bu makas değişikliğiyle, yalnızca eski değil yeni paradigma taraftarlarıyla da arasına mesafe koymuş olur (Harris 2005, 163-5).

Latour (2008, [2005a], 13-4), bilim ve teknoloji çalışmaları alanında süregiden kriz durumunu, üzerinde aktığı toprak parçasını iki kıyıya bölen coşkun bir nehir metaforu üzerinden ifade etmeye çalışır. Bu metafordan hareketle, bir ucunda 'doğal olan'ın (*world*) diğer ucundaysa 'sosyal ya da kültürel olan'ın (*word*) konumlandığı modern peyzajda, kıyıların katı bir şekilde birbirlerinden ayrılmışlığını sekteye uğra-tacak yeni bir bakış açısı önerir. Her iki paradigmanın yaklaşım biçiminin de, iki kıyıyı birbirinden ayıran coşkun bir nehir üzerinde 'köprü kurma' (*Ing. bridging*) girişimlerinden oluştuğunu dile getiren Latour, artık köprü kurmaya çalışmayı bırakmamız ve adeta kayak yapar gibi 'kendimizi akıntıya bırakarak iki kıyı arasında serbestçe salınıp durmamız' (*Ing. kayaking*) gerektiğini belirtir. Bu yeni eylem tarzının, köprü kurmaktan çok daha açığa çıkarıcı olduğunu iddia eden Latour, 'dışarıdaki dünya' ile 'içerideki zihin' arasında açılmış olan 'modern' yarığın bu sayede kapanmaya başlayacağını iddia eder.

Latour'a göre, ne bilim ve teknoloji, eski paradigma taraftarlarının iddia ettikleri gibi, sosyal ve kültürel olanı; ne de sosyal ve kültürel olan, yeni paradigma taraftarlarının iddia ettikleri gibi bilim ve teknolojiyi önceler: Sosyo-kültürel ve tekno-bilimsel alanlar, durmaksızın et-kileşim halinde bulunarak birbirlerini dönüştürür ve dönüştürür. Çünkü bu alanlar arasında, 'köprü' sözcüğünün ima ettiği gibi yalıtılmış bir kesintilik değil, 'kayak' sözcüğünün ima ettiği gibi

devingen bir kesintisizlik söz konusudur.

Latour, Biz Hiç Modern Olmadık'ta, 17. yüzyılda 'bilim adamı' Boyle'un "siyasetin dışında tutulması gereken siyasal bir söylem" yaratırken, çağdaşı 'siyaset felsefecisi' Hobbes'un "deneysel bilimin dışında tutulması gereken bilimsel bir siyaset" (1993, 38) yaratma çabasından hareketle, modernliğin 'doğal olan' ile 'kültürel olan'ı sürekli olarak birbirinden arındırarak anlamaya çalıştığını iddia eder. Tekno-bilimsel ve sosyo-kültürel olanın, iki ayrı ontolojik bölge içine hapsedilerek anlaşılmasının sorumlusu olarak gördüğü modern bakış açısını, bu bölgelerin birbirleriyle ne denli iç içe geçmiş olduklarını ısrarla görmezlikten gelme eğiliminden dolayı eleştirir.

Londra'daki Büyük Sergi'nin (1851) açılışından kısa bir süre sonra kurulan Güney Kensington Müzesi'nin, 'Bilim Müzesi' ve 'Victoria & Albert Müzesi' olarak iki ayrı kurum haline getirilmesi, tekno-bilimsel ve sosyo-kültürel arasındaki modern ayrımın, Endüstriyel Tasarım alanında da başlangıcından bu yana egemen konumda olduğunun açık bir ifadesidir. Güney Kensington Müzesi, ikiye bölündükten sonra, teleskop ve lokomotif gibi bilimsel ve teknolojik ürünler ile mobilya ve tekstil ürünleri gibi tasarım ve dekoratif sanatları ilgilendiren ürünler birbirlerinden ayrılarak farklı müzelerde sergilenmeye başlanır. Ne var ki, teknolojik ve estetik olan arasındaki bu ayrışmadan sonra bile pek çok ürün, her iki müzede birden sergilenmeye devam eder: Wedgwood porselen takımları ya da radyolar, Bilim Müzesi'nde kimya ve fizik bilimlerindeki gelişmeler bağlamında ele alınırken, Victoria & Albert Müzesi'nde

estetik beğeninin konusu olacak şekilde ele alınır (Fallan 2010, 56-7; Heskett 1987, 96).

3. Sonuç Yerine: Aktör-Network Teorisi
'Olgulara dayalı, gerçek ama anlamsız dünya' ile 'değerlere dayalı, anlamlı ama gerçek dışı söz' arasındaki ayrışmanın Endüstriyel Tasarım alanına yansımaları, 'işlev/anlam ikiliği' olarak ortaya çıkar. Latour'a göre, zihinsel bir varolan (*Lat. res cogitans*) olarak 'insan'ı, uzamlı bir varolan olarak (*Lat. res extansa*) 'insan-olmayanlar'-dan ayıran bu belirlenim, modern epistemoloji üzerinde temellenir. Kökleri, yine bir 17. yüzyıl icadı olan Kartezyen düşünce sistemine dayanan bu epistemolojik tasarı, zihni salt insana özgü, maddi-olmayan bir olanak olarak belirlemek suretiyle insanı maddi şeyler dünyasından soyutlayarak ayırır.

Modern epistemolojik tasarı çerçevesinde, özü 'özne'ye dönüşen insan, geri kalan her şeyi kendisi için 'nesne' haline getirerek, 'ben'i dışındaki her şeye dışarıdan bakan bir seyirci haline gelir (Rockmore 1995, 40-4). İnsanın özneye dönüştüğü modern çağ, bu sebeple, Heidegger (1938, 66) tarafından, 'dünya-resmi çağı' olarak adlandırılır. Nasıl ki bir resim, kendisinin dışına ve karşısına yerleştirilmiş bir gözü gereksinirse, Kartezyen dünya-resmi de, bedensizleştirilerek dünyanın dışına ve karşısına yerleştirilmiş bir özneyi gereksinir (Harries 2009, 58).

Latour, modern çağın, insan olan ve olmayan varolanları ısrarla birbirlerinden yalıtma çabasına rağmen, varolanların belki diğer çağlarda olduğundan daha fazla iç içe geçmeye devam ettiklerinin altını çizer. Bütün modern olma gayretimize rağmen, aslında "hiçbir zaman modern olmadığımızı" iddia eden Latour (1993, 60-1), insan olsun ya da olmasın tüm

varolanları birer 'aktör' olarak tanımlayarak modern epistemolojinin üstesinden gelmeye çalışır.

1980'lerin sonuna doğru Latour, Callon ve Law tarafından ortaya atılan Aktör-Network Teorisi (ANT), sosyolojiyi 'insan-merkezli' bir çalışma alanı olmaktan çıkararak insan-olmayan aktörlerin görmezden gelinen dünyasına bir kapı aralar. Dünyayı, geleneksel sosyolojinin yaptığı gibi, 'insan-öznenin etkinlikler alanı' olarak tanımlamak yerine, insanlar (*Ing. humans*) kadar insan-olmayanlara da (*Ing. non-humans*) önem vererek, her ikisi arasındaki karşılıklı etkileşime, birbirlerini dönüştürme gücüne ve bir arada varoluşa dikkat çekmeye çalışır.

İnsan olan ve olmayan aktörleri birbirlerinden yalıtılmış, iki özerk ontolojik ka-tegori çerçevesinde tanımlamayı reddederek modern epistemolojinin üstesinden gelmeye çalışan ANT, gündelik yaşamda insan olan ve olmayan aktörlerin kesin çizgilerle birbirinden ayırtılamayacağı iddiasında bulunur. İnsanın 17. yüzyılla birlikte yerleştirildiği ayrıcalıklı konumu sorguya açarak modernist hiyerarşinin dikeyliğini alaşağı eden ANT, insan-olmayan aktörlerin edilgen birer 'nesne' olarak insan-öznenin inisiyatifine ve-rilmelerine karşı çıkar ve tüm varolanları tek bir ortak düzlemin 'aktör'leri olarak tanımlar. İnsan olan ya da olmayan her türden varolanı ortak bir şekilde kucaklayan bu düzlem, her şeyin bir arada yer aldığı network'tür (*Harman 2009, 12-3*).

İnternetin yaygınlaşması, 'network' ya da 'ağ bağlantıları' denildiğinde akla ilkin 'www' olarak kısaltılan 'dünya çapında ağ' (*Ing. world-wide-web*) kavramının gelmesine neden olur. Ne var ki, Latour

(1999, 15) 'network'ün, bir teknik terimden çok, modern nosyonların kemikleşmiş yapısının terk edilmesine yönelik olarak önerilen bir kavram olduğu yönünde bizi uyarır. Bilginin (*Ing. information*), internette söz konusu olduğu gibi bozulmaksızın (*Ing. deformation*) aktarımını değil, tam tersine, durmak bilmeyen dönüşümünü (*Ing. transformation*) ifade eden 'network' kavramı, bir yap-boz gibi sürekli yapıp bozulan bir işleyişe, diğer bir deyişle, 'yapı'dan çok bizzat 'ilişkisellik'e gönderme yapar.

ANT'a göre, gerek bilimsel olgular gerekse teknolojik donanım parçaları; teknik, toplumsal, ekonomik, politik vb. pek çok etkenin birbirleriyle kesintisiz ilişki içinde oldukları bir bağlantılar sistemine (*network*) dahildir. Bu sistemin içindeki her bir aktör, diğer aktörlerle et-kileşime geçerek dönüşür ve dönüştürür (*Fallan 2010, 55*). 'Dönüşme' ve 'dönüştürme' fiillerindeki '-iş' işteşlik takısı, network'te açığa çıkan 'iş'in (*Ing. work*) eş zamanlı, karşılıklı ve birlikte yapılıyor olduğuna gönderme yapar. Bu bağlamda, Latour'un (2005b, 132), 'network' sözcüğünün vurgusunun, 'ağ' anlamına gelen 'net' sözcüğünde değil; 'iş, hareket, akış ve değişim' anlamlarına gelen 'work' sözcüğünde olduğu yönündeki uyarısı dikkate değerdir.

ANT'ın bir diğer ayağını oluşturan 'actor' sözcüğü ile aktörün gerçekleştirdiği işin adı olan 'action' sözcüğü, 'işlemek, eylemek, yapmak, harekete geçmek, rol ya da görev almak, etki etmek' anlamlarına gelen İngilizce 'act' fiilinden türer. Türkçe'ye 'fail' ya da 'eyleyen' olarak çevirebileceğimiz 'aktör' ile 'fiil, faaliyet, eylem, devinim ve rol' anlamlarına gelen 'aksiyon' sözcüğü, öyle tuhaf 'isim'lerdir ki tam da isim ya da töz olmamaya, diğer bir deyişle, yapıp etmenin ya da fiiliyatın

⁹ Bu bağlamda, Maddi Kültür Çalışmaları'nın ne denli 'maddi' olduğu ayrıca bir tartışma konusudur. Bu konunun detaylı bir incelemesi için bkz: Olsen 2003, 87-104.

kendisine gönderme yapar. Bu bağlamda, her bir aktörün adeta bir organizmaya benzeyen network'ün canlılığını devam ettirmeye çalıştığı iddia edilebilir. Çünkü 'network' kavramı, Grekçe 'organismos' sözcüğünden türetilen ve 'düzenleme, örgütlenme, oluşturma' anlamlarına gelen 'organizasyon' sözcüğüne gönderme yapar. Nasıl ki bir organizma, birbirleriyle uyum içinde çalışan pek çok 'organon'un bir araya gelmesinden meydana geliyorsa, network de pek çok aktörün birlikte işleyişinden meydana gelir. Sonuç olarak, Endüstriyel Tasarım alanında yeni paradigmanın belirleyicisi olacağını düşündüğümüz Aktör-Network Teorisi, endüstriyel ürünleri yepyeni bir tarzda değerlendirmemize olanak tanınması açısından önemlidir. Endüstriyel ürünleri, öznenin bir resim gibi karşısına aldığı, katı ve kemikleşmiş 'nesne'ler olarak değil, devingen bir işleyişin dönüşüme açık 'aktörleri' olarak ele alan ANT, Latour'un (2005a, 13) önerdiği 'iki kıyı arasından serbestçe salınıp durma' edimini gerçekleştirilememiz için bir olanak tanır.

İşlev / anlam ikiliği, hangisini diğerinin önüne geçirirsek geçirelim, bizi her daim modern epistemolojik belirlenimin özne/nesne ayırımına mahkum eder. Oysa ne işlevi ne de anlamı, tasarımın üzerinde inşa edileceği 'temel' haline getirmeden bizzat nesnel ve öznel alanlar aralarındaki akışkan işleyişe odaklanmak, donmuş bir fotoğrafı ardışık başka sahnelerin eklenmesiyle hareketlendirir gibi, tasarım kavramını da adeta 'hareketlendirecektir'.

Latour'un *Hareket Halindeki Bilim*⁹ (1987) isimli kitabının yarattığı çağrışımla, 'hareket halindeki tasarım' olarak adlandırabileceğimiz bu yeni öneri, 'tasarım'ı isim halinden fiil haline

dönüştürecek bir paradigma kaymasını anlamına gelir. İşlev ve anlam arasında açılmış modern yarığın üstesinden gelme potansiyeline sahip bu türden bir kaymanın, tasarımın çalışılma pratiklerini nasıl ve ne şekilde değiştireceğini ise ancak zaman gösterecektir●

KAYNAKÇA

- Aicher, O. 1994. *The World as Design*. Berlin: Ernst & Sohn.
- Altuğ, T. 2001. *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Archer, B. 2005. *Foreword*. In: Krippendorff K. *The Semantic Turn: A New Foundation for Design*. London: Taylor & Francis, pp. xiii-xiv.
- Ayer, A.J. 2010 [1936]. *Dil, Doğuluk ve Mantık*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Demir, Ö. 1997. *Bilim Felsefesi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Erdoğan, E. 2011. *Bilim ve Metafizik Üzerine Tarihsel Bir Soruşturma*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erdoğan, E. 2009. *Aristoteles'ten Newton'a Paradigmatik Bilim Tarihi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Fallan, K. 2010. *Design History: Understanding Theory and Method*. New York: Berg Publishing.
- Galison, P. 1990. Aufbau/Bauhaus: Logical Positivism and Architectural Modernism. *Critical Inquiry* 16 (4), pp. 709-752.
- Gattei, S. 2008. *Thomas Kuhn's "Linguistic Turn" and the Legacy of Logical Empiricism: Incommensurability, Rationality and the Search for Truth*. Hampshire: Ashgate.
- Godfrey-Smith, P. 2003. *Theory and Reality: An Introduction to the Philosophy of Science*. Chicago: University Press.
- Harman, G. 2009. *Prince of Networks: Bruno Latour and Metaphysics*. Melbourne: Re.press.
- Harries, K. 2009. *Art Matters: A Critical Commentary on Heidegger's "The Origin of the Work of Art"*. Springer.
- Harris, J. 2005. The Ordering of Things: Organization in Bruno Latour. *The Sociological Review* 53 (1), pp. 163-177.
- Heidegger, M. 2007 [1935-6]. Modern Science, Metaphysics and Mathematics. In: Krell, D F et al. eds. *Basic Writings: Martin Heidegger*. London: Routledge, pp. 271-305.
- Heidegger, M. 2002 [1938]. The Age of the World Picture. In: Young, J and Hayness, K et al. eds. and tr. *Martin Heidegger: Off the Beaten Track*. Cambridge: University Press, pp. 57-85.
- Heidegger, M. 2002 [1943]. Nietzsche's Word: "God Is Dead". In: Young, J & Hayness, K et al. eds and tr. *Martin Heidegger: Off the Beaten Track*. Cambridge: University Press, pp. 157-199.
- Heskett, J. 1987. Industrial Design. In: Conway, H et al. eds. *Design History: A Students' Handbook*. London: Routledge, pp. 85-101.

- Ibarra, A. and Mormann, T. 2005. Logical Empirism. In: Mitcham, C et al. eds. *Encyclopedia of Science, Technology, and Ethics V 3*. London: Thomsan Gale, pp. 1138- 1141.
- Katz, B.M. 1997. Technology and Design: A New Agenda. *Technology and Culture* 38 (2), pp. 452-466.
- Krippendorff, K. 2006. *The Semantic Turn: A New Foundation for Design*. London: Taylor & Francis.
- Latour, B. 2008 [1993]. *Biz Hiç Modern Olmadık: Simetrik Antropoloji Denemesi*. İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Latour, B. 2008. A Cautious Prometheus? A Few Steps Toward a Philosophy of Design (with Special Attention to Peter Sloterdijk). In: Glynne J., Hackney, F. and Minton V., eds. *Networks of Design: Proceedings of the 2008 Annual International Conference of the Design History Society*. Cornwall, 3-6 September, 2008. University College Falmouth, pp.1-13.
- Latour, B. 2008 [2005a]. *What is the Style of Matters of Concern? Two Lectures in Empirical Philosophy*. Amsterdam: Van Gorcum.
- Latour, B. 2005b. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: University Press.
- Latour, B. 1999. On Recalling ANT. In: Law, J and Hassard, J et al. eds. *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers/Sociological Review, 15-25.
- Locke, J. 1999 [1670]. *An Essay Concerning Human Understanding*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University.
- Loos, A. 1966 [1908]. Ornament and Crime. In: Münz, L and Künstler, G et al. eds. *Adolf Loos: Pioneer of Modern Architecture*. New York: Frederick A. Praeger Publishers, 226-231.
- Michl, J. 1995. *Form Follows What? The Modernist Notion of Function as a Carte Blanche* [online]. Available at: <http://janmichl.com/eng.fff-hai.html> [Accessed: 2012].
- Olsen, B. 2003. *Material Culture After Text: Re-membering Things. Norwegian Archeological Review* 36 (2), 87-104.
- Rockmore, T. 1995. *Heidegger and French Philosophy: Humanism Anti-humanism and Being*. London: Routledge.
- Shiner, L. 2010 [2001]. *Sanatın İcadı: Bir Kültür Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sullivan, L.H. 1896. *The Tall Office Building Artistically Considered*. [Online]. Available at: <http://ia600403.us.archive.org/11/items/tallofficebuildi00sull/tallofficebuildi00sull.pdf> [Accessed: 2012].
- Whitehead, A.N. 2012 [1919]. *The Concept of Nature*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Wittgenstein, L. 2009 [1953]. *Philosophical Investigations*. Wiley-Blackwell.
- Young, J. 2001. *Heidegger's Philosophy of Art*. Cambridge: University Press.
- Wittgenstein, L. 2002 [1921]. *Tractatus Logico-Philosophicus*. London and New York: Routledge.